

<http://dx.doi.org/10.16926/rp.2021.13.07>

Anna ZASUŃ

<https://orcid.org/0000-0002-6203-1107>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Państwo Izrael a problem identyfikacji kulturowej i radykalizacji postaw w regionie bliskowschodnim

Streszczenie

Powstanie państwa Izrael stanowiło pod wieloma względami wydarzenie przełomowe, w szczególności jednak przyczyniło się do ewolucji jednego z poważniejszych i trwalszych konfliktów w regionie. Natura i trwałość tego konfliktu dotyczą co prawda szczególnie aspektów politycznych i problemów bezpieczeństwa, które dotyczą Bliskiego Wschodu i nie tylko, nie bez znaczenia pozostają jednak czynniki kulturowe i religijne, które determinują wzajemne relacje społeczności arabskiej i żydowskiej. Autorka dokonuje omówienia kulturowej i religijnej specyfiki regionu, uwzględniając wiele istotnych wydarzeń połowy XX wieku, które miały na nią wpływ, podejmuje też próbę określenia, w jakim stopniu przyczyniły się one do kryzysu kulturowego w tym obszarze. Istotnym celem artykułu jest również wskazanie wpływu powstania Izraela na radykalizację postaw arabskich / muzułmańskich, na przykładzie wybranych ugrupowań islamistycznych.

Słowa kluczowe: Izrael, Bliski Wschód, społeczność żydowska, muzułmanie, ruchy islamistyczne.

Ludzie bez ziemi idący do kraju bez ludzi
Israel Zangwill¹

Państwo Izrael to jeden z mniejszych terytorialnie powodów jednego z większych terytorialnie konfliktów. Hebrajskie imię *Jisrael* zawiera w sobie rdzeń *sarah*, który znaczy walczyć, rządzić i nawiązuje do starotestamentowej postaci Jakuba walczącego z aniołem, który przyjął następnie imię Izrael. Rodowód nazwy państwa *Erec Israel* (Ziemia Izraela, tj. Ziemia Obiecana) nawiązuje do tej postaci i historii jej potomków. Idea odtworzenia w Palestynie ojczyzny narodu żydow-

¹ Jedną z kluczowych postaci kulturowego syjonizmu w XIX wieku i bliski współpracownik inicjatora ruchu, Theodora Herzla.

skiego ucieleśniła się w czasie pierwszej wojny światowej – w 1917 roku – w postaci Deklaracji Balfoura, w ramach której Wielka Brytania zadeklarowała poparcie planów syjonistów dotyczących utworzenia „żydowskiej siedziby narodowej”². Zdobycie Jerozolimy przez Brytyjczyków w grudniu tego roku i wojskowa okupacja Palestyny zapoczątkowały trwający niemal trzy dekady okres napięć, trudnej dyplomacji i konfliktu między stronami arabską i żydowską, nim ukonstytuował się nowy twór państwowy. Wydarzenia tamtych lat, w tym rozgrywane się poza areną palestyńską działania w ramach II wojny światowej, wpłynęły w sposób kluczowy na losy Brytyjskiego Mandatu Palestyny. Preludium do faktycznej Deklaracji Niepodległości Izraela, która nastąpiła w przeddzień formalnego wygaśnięcia mandatu brytyjskiego, było naznaczone złożonymi, zakulisowymi manewrami, które przygotowały grunt pod mający dopiero nadejść konflikt³. Powstanie Państwa Izrael dokonało się oficjalnie w 1948 roku, 14 maja David Ben-Gurion ogłosił niepodległość nowego tworu państwowego, niemal natychmiast po opuszczeniu terytorium Hajfy przez ostatniego brytyjskiego administratora kolonialnego, wysokiego komisarza, generała Alana Cunninghama⁴. To ponad pół wieku, odkąd w środowisku żydowskim rozwinął się nurt politycznego syjonizmu i nasiliły się głosy poparcia dla idei powrotu Żydów do biblijnej ojczyzny. Dążenie Żydów do posiadania własnego państwa, a w jego granicach jednolitego etnicznie narodu, było też istotnym elementem zmian politycznych w duchu nacjonalizmu, jakie zachodziły w dziewiętnastowiecznej Europie. Społeczność żydowska tworząca mniejszości w obrębie społeczeństw Europy Zachodniej zaczęła się emancypować, stopniowo też postępowała jej asymilacja, w rezultacie z ludności rozproszonej, wyodrębnionej kulturowo i politycznie, stawała się integralną częścią europejskich narodów. Procesy te dały podstawy do uformowania organizacji politycznego syjonizmu, który można określić mianem „żydowskiego nacjonalizmu skupionego na Palestynie”⁵.

Palestyna, biorąc pod uwagę jej historyczne powiązania z tradycją biblijną i żydowskim dziedzictwem, była dla syjonistów oczywistym celem planu powrotu. Stała się zarazem epicentrum jednego z dłuższych i zacieklejszych konfliktów jakie zrodziły się w regionie Bliskiego Wschodu. Skutki najpierw procesów państwowotwórczych jeszcze przed 1948 rokiem, a następnie postaw arabskich i żydowskich wobec tego niewielkiego terytorium, stanowią jedno z poważniejszych wyzwań polityki i bezpieczeństwa współczesnego świata. Palestyński spór między społecznością żydowską i arabską, oraz zaangażowanych w to sił zachodnich – Wielkiej Brytanii, dla której był to obszar mandatowy, oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych moderujących podział terytorium na dwa od-

² F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, Kraków 2009, s. 100.

³ E. Tucker, *The Middle East in Modern World History*, New York–London 2019, s. 206.

⁴ W.L. Cleveland, M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, New York–London 2016, s. 252.

⁵ *Ibidem*, s. 227–228.

rębne państwa, następnie zaangażowanie w interesy w regionie Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego, stworzyły złożone i niezwykle kruche podstawy polityki i bezpieczeństwa w dążeniach do stabilizacji w regionie. Okoliczności, w jakich doszło do powołania państwa Izrael, a następnie konflikt arabsko-izraelski, stały się powodem, dla którego w polityce Izraela priorytetem jest umacnianie państwowości i bezpieczeństwa⁶. Rywalizacja o ten niewielki terytorialnie obszar „odbiła się echem na całym Bliskim Wschodzie i całym świecie, kształtując relacje regionalne i wielkich mocarstw, wpływając na politykę wewnętrzną Stanów Zjednoczonych i Europy, wywołując pięć wojen, generując ponad milion uchodźców i powodując głębokie nieporozumienia oraz gorycz”⁷.

Analizy natury i trwałości konfliktu, jaki zrodziło powstanie państwa Izrael, dotyczą w szczególności aspektów politycznych i problemów bezpieczeństwa nie tylko na Bliskim Wschodzie. Nie mniejsze znaczenie mają jednak czynniki kulturowe i religijne, które determinują polaryzację społeczności arabskiej i żydowskiej w regionie. Celem artykułu jest próba powiązania identyfikacji kulturowej i religijnej obszaru obecnego Izraela i Palestyny, z kryzysem, jaki dotknął ten region w szczególności po 1948 roku. Jednym z ważnych czynników zmiany politycznej i kulturowej, a powiązanych z narodzinami Izraela, była też radykalizacja postaw arabskich / muzułmańskich. Dopełnieniem celu badawczego jest więc analiza przykładów reakcji skrajnej opozycji antyizraelskiej w środowiskach muzułmańskich, jako jedno z kluczowych wyzwań regionu po powstaniu nowego państwa. Autorka postara się także odpowiedzieć na pytania o religijne, narodowe i ideologiczne podłoże tak głębokiej polaryzacji, jakiej uległa społeczność tamtejszych terenów wskutek nie tylko polityki wewnętrznej obu stron, ale też istotnej ingerencji państw zachodnich. Realizacja celu badawczego opiera się w znacznym stopniu na analizie prac historyków, politologów, arabistów, specjalistów w zakresie stosunków międzynarodowych odnoszących się do złożonej problematyki regionu bliskowschodniego (m.in. E. Tucker, W.L. Cleveland i M. Bunton, G. Corm, F. Halliday, B. Lewis, J. Zdanowski), oraz opracowań specjalistycznych, poświęconych problematyce tożsamości państwa Izrael i Bliskiego Wschodu (m.in. Y.Z. Stern). Natomiast podstawę analizy radykalizacji ideologii i postaw muzułmańskich stanowią prace m.in. M. Levitta, O. Roya, K. Hrouba, R. Ożarowskiego, I. Moussawiego czy G. Kepela.

Powstanie Izraela to istotny czynnik zmian w charakterze kulturowym regionu bliskowschodniego. Wraz z realizacją planu żydowskiego, z silnym poparciem mocarstw zachodnich, świat arabski dojrzał w nim kolejną próbę europejskiej ofensywy na region. Niecałe ćwierć wieku przed powstaniem Izraela, upadek imperium osmańskiego skutkowało tym, iż świat muzułmański znalazł się pod kontrolą państw chrześcijańskiego świata zachodniego. Utracił niezależność polityczną i zdecydowaną większość swojego terytorium. Dominacja ta osiągnęła

⁶ J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020, s. 192.

⁷ W.L. Cleveland, M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, s. 226.

największy zasięg geograficzny w 1920 roku, gdy Liga Narodów (poprzedniczka Organizacji Narodów Zjednoczonych) przekazała Wielkiej Brytanii i Francji prawo do rządzenia nowo powstałymi na tych terenach państwami arabskimi, przyczyniając się do ujarzżenia islamu o niespotykanym dotąd rozmiarze⁸. Utworzenie więc państwa żydowskiego widziano przez pryzmat niedawnej przeszłości, traktując go jako kolejny, świecki akt kolonialny. Zarazem jednak widziano w tym religijnie umotywowane odtworzenie utraconej ciągłości dziejowej narodu żydowskiego, z jednoczesnym pogwałceniem historycznej ciągłości arabskiej Palestyny⁹. Jak słusznie zauważa George Corm, jeśli powstanie państwa Izrael opierało się w pierwszej kolejności na motywach religijnych – przez sentyment dziejowy do Ziemi Obiecanej, Kanaanu – i więzi duchowej Żydów z tym regionem, to faktycznie cementuje ono zarówno w wymiarze czasowym, jak i przestrzennym naród żydowski, ale zarazem demontuje historyczną ciągłość Palestyny arabskiej. Należałoby przyjąć tę samą ideę ciągłości wobec z jednej strony nomadów tego obszaru sprzed VII wieku, a z drugiej Arabów XX wieku¹⁰. Wybór Palestyny na utworzenie siedziby narodu żydowskiego był wyborem zarówno historycznym, jak i religijnym, zrodził jednak istotny w kontekście historii tego regionu problem jego kulturowej identyfikacji.

W rozważaniach poświęconych problemowi nie tylko kulturowej, ale też politycznej identyfikacji Bliskiego Wschodu, zwraca się w szczególności uwagę na tożsamość narodową. Od momentu upadku w 1923 roku imperium osmańskiego, na fundamentach którego powstała większość państw w regionie, nie powiodły się próby takiego jej zdefiniowania, by stanowiła element reprezentatywny dla większości rezydentów tego obszaru¹¹. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż żaden właściwie z krajów Bliskiego Wschodu nie jest jednorodny, każdy z nich tworzą liczne mniejszości etniczne, religijne, kulturowe i językowe. Brak tu czynnika jednoczącego, który odzwierciedlałby tę różnorodność¹². Problem ten dotyczy także państwa Izrael, przede wszystkim odnosi się on do sprzeczności między jego demokratycznym charakterem a tym religijnym, żydowskim. Fundamenty żydowskie państwa zostały określone już z początkiem jego istnienia, w dokumencie Deklaracji Niepodległości, która została podpisana w 1948 roku przez 36 prominentnych przedstawicieli społeczności żydowskiej z Ben-Gurionem na czele¹³. W Deklaracji znajdujemy określenie nowego bytu

⁸ Sh. Akhtar, *Islam as Political Religion. The future of an imperial faith*, London–New York 2011, s. 222.

⁹ G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, Warszawa 2003, s. 81, 83–84.

¹⁰ Ibidem, s. 81.

¹¹ P.R. Kumaraswamy, *Who am I? The Identity Crisis in the Middle East*, „Middle East Review of International Affairs”, vol. 10, No. 1 (March 2006), s. 63.

¹² Ibidem.

¹³ Treść Deklaracji Niepodległości w tłumaczeniu na język angielski: <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx> [dostęp: 8.03.2021].

politycznego jako państwa demokratycznego, ale zarazem żydowskiego, co stworzyło twór problematyczny pod względem tożsamościowym. Prócz tego, iż sama społeczność żydowska jest w Izraelu istotnie zróżnicowana (z uwagi na pochodzenie, ale też stosunek do własnego państwa), ważnym czynnikiem stojącym w opozycji wobec żydowskiego z definicji państwa jest współtworząca je, choć w mniejszym stopniu, społeczność arabska –

Od momentu powstania Izrael nie był w stanie rozwiązać dylematu tożsamości. Obywatele arabscy cieszą się równymi prawami politycznymi, społecznymi i religijnymi, ale nie są w stanie identyfikować się z wyraźnie żydowskimi symbolami państwa, takimi jak flaga, hymn narodowy, święta i inne motywy kulturowe. Głównym przedmiotem konfliktu żydowsko-arabskiego wewnątrz państwa jest potrzeba rozwinięcia tożsamości terytorialno-narodowej zamiast etniczno-narodowej Izraela. Taka tożsamość nie może być wyłącznie żydowska, ale musiałaby również obejmować i odzwierciedlać arabskich obywateli, którzy stanowią około jednej piątej tej populacji. Jednocześnie jednak, biorąc pod uwagę intensywność konfliktu izraelsko-palestyńskiego, jakiegokolwiek rozwiązanie kwestii tożsamości w Izraelu lub rozmycie wyłącznej żydowskiej tożsamości narodowej nie jest ani realistyczne, ani wskazane¹⁴.

U podstaw tradycji żydowskiej leży idea narodowości, etniczności oraz religijne prawo, których utrzymanie i ciągłość były i są przedmiotem szczególnej troski społeczności żydowskiej. Tradycja ta odnosi się do wspólnoty zdefiniowanej zarówno przez określoną wiarę, jak i pochodzenie. W przeszłości elementy tworzące jej tożsamość były postrzegane jako integralna całość. Jednak następujące w ostatnich pokoleniach zmiany w stylu życia Żydów spowodowały jej osłabienie. Po pierwsze, była to postępująca w okresie ostatnich ok. 250 lat sekularyzacja, która nadwątlila religijny aspekt tożsamości żydowskiej¹⁵. Powiązanie czynnika religijnego i etnicznego, które były właściwie synonimiczne (bycie żydem tj. wyznawcą judaizmu, oznaczało zarazem bycie członkiem społeczności żydowskiej jako wspólnoty etnicznej), uległo rozluźnieniu, w ten sposób współcześni Żydzi, nawet odchodząc od swojej religii, nie odłączali się od etnicznych czy narodowych korzeni. Po drugie, było to paradoksalnie powstanie Izraela. Przez wiele stuleci Żydzi żyli w rozproszeniu, w tym czasie obecność judaizmu w sferze publicznej była albo zniesiona, albo znacznie ograniczona, a kulturowanie tradycji i respektowanie zasad wiary obywateli się przede wszystkim w domenie prywatnej. Powstanie państwa Izrael zmieniło tę rzeczywistość, „narod żydowski zaczął kontrolować terytorium i przekształcił się z mniejszości rządzonej przez innych w mniejszość żydowską odpowiedzialną za siebie. Utworzenie państwa stworzyło żydowską sferę publiczną, która ma żydowską politykę, żydowskie siły zbrojne, żydowski system prawny i żydowską domenę publiczną”¹⁶. Państwo

¹⁴ P.R. Kumaraswamy, *Who am I?*, s. 66.

¹⁵ Y.Z. Stern, *Religion, state, and the Jewish identity crisis in Israel*, Center for Middle East Policy at Brookings, 2017, s. 4 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/03/cmep_20170331_jewish-identity-crisis.pdf [dostęp: 7.03.2021].

¹⁶ Ibidem.

Izrael miało stanowić podstawę ukształtowania żydowskiej tożsamości od nowa, jednak po ponad 70 latach istnienia, w świetle konfliktu arabsko-izraelskiego państwo żydowskie wciąż zmagają się z problemem samoidentyfikacji¹⁷. Jest to problem w obrębie różnych kulturowych orientacji Żydów w Izraelu, przede wszystkim między grupą liberalnych, zorientowanych w stronę zachodnich standardów kulturowych i wartości oraz tradycyjnych Żydów. Prócz tego, istotną częścią tej społeczności jest mniejszość palestyńskich obywateli Izraela. Stanowią oni około 21% populacji (według izraelskiego Centralnego Biura Statystycznego, z końcem 2019 roku ok. 1 mln 900 tys. obywateli)¹⁸. Po utworzeniu Izraela, jako rezydenci nowego państwa zostali odseparowani pod względem nie tylko geograficznym, ale też politycznym, kulturowym czy gospodarczym od dotychczasowej siedziby. Choć korzystają z praw politycznych, to podlegają różnym formom dyskryminacji, nierzadko bezpośredniej i oficjalnej, np. beduińska część populacji często jest pozbawiana podstawowych usług i w sposób arbitralny ogranicza się jej niektóre prawa¹⁹. Zgodnie z raportem Międzynarodowej Grupy Kryzysowej (International Crisis Group, ICG, z siedzibą w Brukseli) z roku 2004, sytuacja arabskiej części społeczeństwa jest o tyle problematyczna, o ile w okresie walk arabsko-izraelskich utrwaliło się (m.in. wśród Żydów) przekonanie o współpracy tej grupy obywateli Izraela z palestyńskimi organizacjami bojowymi. Obie społeczności, Żydzi oraz izraelscy Arabowie, tworzą dwa odrębne byty społeczne i kulturowe. Mówią różnymi językami, obchodzą odrębne święta, co jest dość zrozumiałe, jednak utrwała zarazem mentalny, jak i przestrzenny dystans. Obywatele obu społeczności zamieszkują miasta i dzielnice homogeniczne etnicznie i religijnie, mają odrębne systemy szkolnictwa, itp. – siła tej separacji jest znaczna²⁰. Zgodnie ze wspomnianym wyżej raportem, „postawy społeczne [w Izraelu] odzwierciedlają niewidoczne linie geograficzne, które dzielą te dwie społeczności. [...] Dla większości żydowskiej ludność arabska Izraela jest praktycznie niewidoczna. Do połowy lat 80. była ona w dużej mierze nieobecna w dyskursie publicznym, wydarzeniach kulturalnych i mediach głównego nurtu, w których nawet dziś Arabowie rzadko pojawiają się, czy to jako bohaterowie telenoweli, czy prezenterzy wiadomości”²¹. Konfliktowa natura relacji obu społeczności, której przyczyn szukać należy w skomplikowanej, trudnej dla obu stron genezie państwa Izrael, przyczyniły się do zbudowania barier między nimi, które sprzyjają zacieśnianiu granic wokół wartości i norm własnej grupy, z jed-

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Raport CBS https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2020/2.shnatonpopulation/st02_01.pdf [dostęp: 10.03.2021].

¹⁹ *Identity crisis: Israel and its Arab citizens*, 4 marzec 2004, ICG Middle East Report N°25 <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/25-identity-crisis-israel-and-its-arab-citizens.pdf> [dostęp: 7.03.2021].

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

noczesną nieufną i wrogą postawą wobec drugiej strony. Najsilniejsze antagonizmy zwykle dotyczą jednak grup pod pewnymi względami zależnych lub podobnych do siebie, może to być bliskość / zależność geograficzna (jak w przypadku Arabów i Żydów w Izraelu), historyczna i kulturowa (np. państwa byłej Jugosławii) czy religijna (protestanci i katolicy w Irlandii)²².

Historycznie utrwalony dylemat prawa do własności ziemi Izraela stał się bezprecedensowy w dziejach nie tylko regionu. Niechęć i nastroje antyżydowskie wśród Arabów wzmacnia dodatkowo polityka Izraela i poparcie ze strony Stanów Zjednoczonych²³. Marek Dziekan zwrócił uwagę na utrwalony w polityce arabskiej „mit zmowy sił zewnętrznych przeciwko światu arabskiemu i, szerzej, muzułmańskiemu”, jest to zmowa amerykańsko-syjonistyczna, stąd konflikt arabsko-izraelski pozostaje przyczyną wielu działań politycznych państw arabskich i muzułmańskich²⁴. Dążenia nacjonalistyczne, które doprowadziły do powstania państwa Izrael w dużym stopniu zdefiniowane zostały przez kategorię tożsamości, tak samo, jak w przypadku społeczności arabsko-muzułmańskich regionu bliskowschodniego. Istotnym elementem stała się oficjalna tożsamość mieszkańców Izraela posługujących się językiem hebrajskim. W rezultacie, jak pisze Fred Halliday, „inne formy kultury żydowskiej, zwłaszcza te, które opierały się na jidysz – języku żyjących na Zachodzie Żydów aszkenazyjskich – i na ladino – języku żyjących na Wschodzie Żydów sefardyjskich, oraz łączyły się ze sposobem życia społeczności żydowskich w Europie i w obu Amerykach, a szczególnie ze światem *sztetl* i *gett*, zostały siłą rzeczy odrzucone na rzecz tej nowej, oficjalnej tożsamości”²⁵. Język jest niezwykle istotnym czynnikiem określającym tożsamość osobniczą i grupową, jego znaczenie w kulturze żydowskiej, tak zresztą, jak i w kulturze arabskiej, jest fundamentalne. Jednakże podstawą, na której opierała się idea nowego państwa Izrael była też religia i wizja narodu powracającego do pierwotnej ojczyzny. Pod tym względem polityczny twór państwowy był silnie identyfikowany z dziedzictwem judaizmu. Jest jednak szczególnie istotne, iż nowe państwo miało scalić tradycję sprzed ponad dwóch tysięcy lat z wizją współczesnych Żydów, połączyć koncepcję biblijną z nowoczesną i raczej świecką koncepcją, ucieleśniając akt „wypełnienia dziejów”²⁶. Pod tym względem Izrael odzwierciedla mit żydowski. Nie jest on jednak wspólny wszystkim obywatelom państwa, palestyńska część społeczeństwa jest ze wspólnoty, którą ów mit jednoczy, wyłączona. Należy tu zauważyć, iż do końca lat 70. nie było kraju muzułmańskiego, którego podstawy polityczne byłyby równie mocno związane z dziedzictwem islamu, jak Izraela z judaizmem. Zmieniła to dopiero rewolucja islamska w Iranie (1978/1979) i powstanie Islamskiej Republiki Iranu. Jak

²² R.S. Robins, J. M. Post, *Paranoja polityczna. Psychologia nienawiści*, Warszawa 2007, s. 119.

²³ G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu*, s. 81, 83–84.

²⁴ M. Dziekan, *Złote stolice Arabów*, Warszawa 2011, s. 48.

²⁵ F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych*, s. 240–241.

²⁶ G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu*, s. 80.

pisze N.P. Roberts, reformatorzy muzułmańscy sięgali więc po przykład żydowski – państwo Izrael zostało zdefiniowane jako żydowskie, w oparciu o tożsamość żydowską wywodzącą się z religijnego dziedzictwa, czego nie potrafili osiągnąć muzułmańscy propagatorzy państwa muzułmańskiego. Sytuacja zmieniła się dopiero po wspomnianej rewolucji irańskiej, która uświadomiła muzułmanom, iż islam z powodzeniem może być wykorzystany jako polityczny fundament państwa²⁷. W środowiskach muzułmańskich aktywistów nowoczesna tożsamość narodowa opierała się jednak przede wszystkim na świeckich podstawach, tj. języku i terytorium, a nie na szerszej wspólnoty o religijnym charakterze, *ummie*²⁸. Część nacjonalistów, np. w Pakistanie, dążyła do utworzenia państwa wzorem Izraela, analogicznie jak „państwo Żydów”, miało to być państwo jednoczące wszystkich muzułmanów z danego regionu. W opozycji do nacjonalistów występowali zwolennicy utworzenia państwa (republiki islamskiej) opartego na islamie, zdefiniowanego odmiennie wobec koncepcji muzułmańskiego nacjonalizmu, który doprowadził do powstania Pakistanu w 1947 roku²⁹. Jedną z ważniejszych postaci promujących tego typu projekt był Abu al-Ala Maududi (1903–1979), swoją wizję republiki odnosił do całego subkontynentu indyjskiego, natomiast ideę nacjonalistyczną (więc także koncepcję państwa Izrael) uważał za sprzeczną z islamem, gdyż jej wzorce pochodziły z Zachodu³⁰.

Powstanie państwa Izrael uruchomiło wiele procesów i wydarzeń, nie tylko na Bliskim Wschodzie. Konflikt arabsko-izraelski stał się areną rywalizacji mocarstw zachodnich, a szczególnie USA i ZSRR, które angażowały się w układy po obydwu stronach konfliktu zależnie od własnych interesów politycznych. W rezultacie, szczególnie w okresie zimnowojennym, na arenie międzynarodowej wytworzyła się polaryzacja zależna od tego konfliktu – w polityce Stanów Zjednoczonych istotnym elementem było zawieranie współpracy i kontaktów z Izraelem oraz jego wsparcie strategiczne i finansowe, natomiast w polityce strony radzieckiej dominowało wsparcie militarne i dyplomatyczne strony arabskiej w walce z Izraelem³¹. Izrael zawsze bliżej sytuował się Zachodu i miał poparcie zachodnich elit politycznych, w szczególności amerykańskich. Kolejne wojny na froncie arabsko-żydowskim w rezultacie interpretowane były przez zachodnich obserwatorów jako konflikt interesów amerykańsko-radzieckich, który rykoszetem uderzał w sojuszników bliskowschodnich jednej lub drugiej strony. Fred Halliday nazwał to „adaptacją strategiczną”, tj. włączeniem sporu arabsko-izraelskiego w konflikt zimnowojenny³². Momentem kluczowym był rok 1967, który, w opinii Jerzego Zdanowskiego, stanowił przełom w historii Bliskiego Wschodu,

²⁷ N.P. Roberts, *Political Islam and the Invention of Tradition*, Washington 2015, s. 86.

²⁸ F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych*, s. 241.

²⁹ G. Kepel, *Jihad. The Trail of Political Islam*, London–New York 2016, s. 33.

³⁰ Ibidem, s. 33–34.

³¹ B. Lewis, *Muzułmański Bliski Wschód*, Gdańsk 2003, s. 345.

³² F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych*, s. 134.

ze względu na zdecydowane stanowisko, jakie supermocarstwa zajęły po jednej bądź drugiej stronie konfliktu, co doprowadziło do zmiany w regionalnych sojuszach i spolaryzowało lokalne siły polityczne³³. Drugim procesem uruchomionym w tym okresie był, według F. Hallidaya, rozwój fundamentalizmu. W dłuższej perspektywie i w nowoczesnym wydaniu był to krok w stronę zmiany postaw społecznych, powrotu państwa i ruchów społecznych do systemu wartości opartego na tradycji i religii³⁴. Wreszcie skutkiem konfliktu arabsko-izraelskiego były po stronie arabskiej ruchy o różnym poziomie radykalizacji, często o charakterze narodowyzwoleńczym, o ideologiach zakorzenionych właśnie w fundamentalizmie muzułmańskim, powstałe jako bezpośrednia odpowiedź na działania Izraela w regionie. Zdaniem niektórych, konflikt ten po obu stronach zdominowało pragnienie uzyskania hegemonii. Z jednej strony wpływała część izraelskiej prawicy sprzeciwiała się wszelkim kompromisom terytorialnym z Palestyńczykami, z drugiej natomiast część radykalnych aktywistów po stronie palestyńskiej dąży do „zniszczenia państwa Izrael i aspiruje do powstania państwa palestyńskiego ‘w granicach 1948 r.’ [...] Przynajmniej, jakkolwiek ekspansja terytorialna Izraela tylko uwydatniłaby debatę o tożsamości i jeszcze bardziej zniszczyła żydowską tożsamość Izraela”³⁵.

Jak już wspomniano, nie tylko w otoczeniu żydowskim obserwowano reperkusje tego konfliktu, istotne jest też to, że radykalizował on postawy w kręgach muzułmańskich, zapoczątkowując istnienie bodaj najbardziej znanych w środowisku międzynarodowym formacji islamistycznych Hezbollah i Hamas, których geneza odzwierciedla skutki, jakie przyniosło powstanie i polityka państwa Izrael³⁶. Partia Boga (Hizb-Allah, znana jako Hezbollah) jest libańskim radykalnym szyickim ruchem islamistycznym, który powstał na przełomie 1982/1983 roku. Za jeden z kluczowych czynników determinujących powołanie ruchu uznaje się agresję Izraela na Liban w 1982 roku³⁷. Wkroczenie do Libanu wojsk izraelskich spowodowało też działania w Bejrucie związane z relokacją żołnierzy tzw. Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej z Teheranu do Libanu, celem szkolenia szyickich bojowników³⁸. W 1985 roku przedstawiono oficjalną ideologię polityczną i cele ruchu, które dotyczyły przede wszystkim konfrontacji z Izraelem i jego zachodnimi sojusznikami. Wśród nich istotne miejsce zajmuje dżihad, będący nie tyle bezwzględny wymogiem, ile raczej wyznacznikiem dla ruchu, który może

³³ J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu*, s. 202.

³⁴ F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych*, s. 140.

³⁵ P.R. Kumaraswamy, *Who am I?*, s. 69.

³⁶ Omówienie obydwu ruchów islamistycznych zob. też: A. Zasuń, *Polityczny islam. Między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Częstochowa 2018, rozdz. 4.

³⁷ R. Ożarowski, *Hezbollah w stosunkach międzynarodowych na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2011, s. 28.

³⁸ K. Izak, *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2016, s. 240; G. Kepel, *Jihad. The Trail of Political Islam*, s. 126–127.

być stosowany zależnie od społeczno-politycznych okoliczności³⁹. Hezbollah popiera militarny dżihad defensywny (*dżihad al-daf*), rozumiany jako obrona mużulmańskich ziem i zbrojna konfrontacja wobec agresji i okupacji. Ten typ dżihadu postrzegany jest jako obowiązek religijny, którego wypełnienie należy do każdego pobożnego mużulmanina, a nad którym nadzór powierza się prawnikom-teologom lub *wali al-fakih*⁴⁰. Główne kierunki działań Hezbollahu obejmowały powszechną mobilizację przeciwko wpływom Izraela i Zachodu na Liban. Momentem przełomowym była masakra na palestyńskich uchodźcach, przeprowadzona 15 i 16 września 1982 roku niedaleko Bejrutu przez oddziały chrześcijańskiej milicji libańskiej (tzw. maronitów) za aprobatą wojsk izraelskich, wskutek czego w Libanie pojawiła się międzynarodowa armia połączonych sił amerykańskich, włoskich i francuskich w celach prewencyjnych. W regionie odebrano to jako wzmocnienie obecności zachodniej w Libanie, toteż jesienią 1983 roku zbrojne skrzydła Hezbollahu (Islamski Opór oraz Islamski Dżihad) rozpoczęły masowe ataki terrorystyczne, w tym samobójcze zamachy przeciwko zachodnim kontyngentom oraz wojskom izraelskim stacjonującym na południu Libanu⁴¹. Sytuacja nie zmieniła się aż do maja 2000 roku, gdy wskutek krwawych działań bojówek ruchu armia izraelska wycofała się z południowego Libanu, była to też przegrana państw zachodnich i znaczący sukces polityczny Hezbollahu, który na terenach opuszczonych przez izraelskie siły zbrojne utworzył praktycznie własne państwo⁴². Sześć lat później, po ponownej krótkiej interwencji militarnej przeciw siłom izraelskim, ruch odniósł ostateczne zwycięstwo, zyskał ogromne poparcie w całym świecie mużulmańskim, w szczególności dzięki akcji odbudowania zniszczeń wojennych. Hezbollah stał się symbolem ruchu oporu w regionie, a libańska opinia publiczna (w większości mużulmańska), choć pierwotnie sceptyczna, ostatecznie uznała opozycję zbrojną jako jedyną skuteczną metodę zwalczania obcej agresji, która przyniosła wymierne skutki. Na Zachodzie natomiast pojawienie się ruchu i jego strategię (zamachy bombowe, uprowadzenia itp.) łączono z rozwojem samobójczego terroryzmu na Bliskim Wschodzie.

Analogicznym przykładem, wpisującym się wprost w politykę antyizraelską lokalnych sił politycznych, jest palestyński ruch islamistyczny Islamski Ruch Oporu, w skrócie Hamas. Powstał w 1987 roku i prowadził pierwszą palestyńską intifadę, a w latach 90. i na początku 2000., kampanię samobójczych ataków terrorystycznych przeciwko Izraelowi⁴³. Jak w przypadku większości palestyńskich formacji politycznych, które pojawiły się po 1948 roku, często określanych

³⁹ I. Moussawi, *The Making of Lebanon's Hizbullah*, [w:] *Political Islam. Context versus Ideology*, (ed.) K. Hroub, London 2010, s. 217.

⁴⁰ Ibidem, s. 217–218.

⁴¹ G. Kepel, *Jihad. The Trail of Political Islam*, s. 128.

⁴² Ibidem, s. 128–129.

⁴³ K. Bokhari, F. Senzai, *Political Islam in the Age of Democratization*, New York 2013, s. 16; J.L. Esposito, *Political islam and the West*, „Joint Force Quarterly”, Spring 2000, s. 50 [pdf].

wspólnym mianem palestyńskiego islamizmu, czynnikiem leżącym u podstaw ich genezy oraz strategii była izraelska okupacja⁴⁴. Hamas wywodzi się z palestyńskiej gałęzi jednego z kluczowych w regionie ruchów o egipskich korzeniach i międzynarodowym zasięgu, tzw. Stowarzyszenia Braci Muzułmanów. Choć Hamas nie jest jedyną islamistyczną organizacją na tym terenie, to z pewnością jest ruchem o największych wpływach i potencjale politycznym. Ważnym czynnikiem genezy i ewolucji palestyńskiego islamizmu były idee głoszone przez lokalny odłam wspomnianych Braci Muzułmanów. Przez blisko trzydzieści lat od momentu powstania w 1945 do połowy lat 70. ten palestyński odłam miał charakter raczej apolityczny, ale też strategię dostosowywał do kontekstu i okoliczności. Pierwotnie głównym narzędziem utrzymania niezależności Palestyny miał być aktywizm religijny zgodnie z przekonaniem, że islamizacja społeczeństwa jest kluczowa dla wyzwolenia państwa, zaś aktywizm militarny był odraczany⁴⁵. Sytuacja kraju w 1948 roku została zinterpretowana w kręgach palestyńskich Braci Muzułmanów jako porażka wskutek odejścia społeczeństwa od islamu, wymagała więc redefinicji dotychczasowej strategii w kierunku bardziej radykalnym⁴⁶. Jednak polityka unikania bezpośredniej konfrontacji z Izraelem trwała do czasu powstania Hamasu.

Od początku lat 80. wielu członków stowarzyszenia zaczęło postulować pełne zaangażowanie w walkę z Izraelem, część jednak wybrała kontynuację stopniowej islamizacji, w rezultacie w szeregach palestyńskich Braci Muzułmanów doszło do rozłamu, wskutek którego w grudniu 1987 roku, po wybuchu pierwszej intifady, powstał podmiot operacyjny o znacznej autonomii, tj. Hamas, uznawany za polityczne skrzydło Braci Muzułmanów⁴⁷. To właśnie pierwsza palestyńska intifada stanowiła podstawy militaryzacji części palestyńskich Braci Muzułmanów oraz przekształcenia islamistów z ruchu o charakterze raczej społecznym, misjonarskim i edukacyjnym w polityczną zbrojną organizację oporu⁴⁸. Hamas od początku skupił się na opozycji antyizraelskiej, rywalizował też z działającą na tym polu świecką Organizacją Wyzwolenia Palestyny (OWP), której nacjonalistyczną ideologię uznał za sprzeczną z islamem⁴⁹. Gdy z końcem lat 80. OWP zaczęła pokojowe negocjacje z Izraelem, Hamas stał się głównym orędownikiem walki zbrojnej, dążył też do przejęcia przedstawicielskiej roli w społeczeństwie palestyńskim⁵⁰. Podobnie jak palestyńscy Bracia Muzułmanie, członkowie

⁴⁴ K. Hroub, *Hamas: Conflating National Liberation and Socio-Political Change*, [w:] *Political Islam. Context...*, s. 163.

⁴⁵ Ibidem, s. 166.

⁴⁶ Ibidem s. 163.

⁴⁷ Ibidem, s. 170; G. Kepel, *Jihad. The Trail of Political Islam*, s. 153–154; por. M. Levitt, *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, Kraków 2008, s. 27.

⁴⁸ M. Ayoob, *The Many Faces of Political Islam. Religion and Politics in the Muslim World*, Ann Arbor 2011, s. 125.

⁴⁹ O. Roy, *The Failure of Political Islam*, Cambridge–Massachusetts 1996, s. 110–111.

⁵⁰ K. Hroub, *Hamas: Conflating...*, s. 171.

Hamasu szukali w religijnych fundamentach odpowiedzi i środków zaradczych na palestyński problem, odrzucili jednak przekonanie, iż zbrojny dżihad ma być odroczone do czasu, gdy *umma* powróci do korzeni islamu⁵¹. Działacze ruchu w większości byli wrogami porozumienia z Izraelem, głosząc, iż Palestyna jest „poświęcona dla przyszłych muzułmańskich generacji, aż do dnia sądu ostatecznego”⁵². Taka formuła znalazła się w treści przysięgi ruchu, w której ziemię Palestyny określono islamskim *wakfem* (darowizną) dla muzułmanów. Zatem z powodów religijnych, narodowych i ideologicznych pokój z Izraelem uznano za niemożliwy, a dżihad za jedyne rozwiązanie⁵³. Hamas, który reprezentował islamiistyczną ideologię, uznał też siebie za naturalne przedłużenie palestyńskiego oporu wobec syjonistycznej inwazji⁵⁴. Statut ruchu, który powstał w lipcu 1988 roku, określał Izrael głównym wrogiem Palestyny, jednym z głównych celów ruchu było jego wyeliminowanie i ustanowienie muzułmańskiego państwa na całym terytorium obejmującym obecnie Izrael, Zachodni Brzeg Jordanu i Strefę Gazy⁵⁵. Liderzy Hamasu wychodzili z przekonania, iż przyjmując wojskowe i konfrontacyjne stanowisko wobec Izraela, zyskają poparcie społeczeństwa, co z kolei ułatwi proces łączenia oporu wojskowego ze społeczną zmianą i islamizacją⁵⁶. Należy jednak zwrócić uwagę, iż strategia Hamasu w latach 1987 i 2007 pokazuje istotne zmiany zależne od kontekstu, cechuje się pewną elastycznością. O ile pierwotnie sprzeciwiał się porozumieniom z Izraelem i nalegał na utrzymanie oporu, tak będąc u władzy (po wygranych wyborach do Palestyńskiej Rady Legislacyjnej w styczniu 2006 roku, gdy zdobył ponad połowę mandatów), zrewidował swoją politykę i militarny projekt oporu, pracując nad politycznym sukcesem⁵⁷. Hamas jest więc nie tylko przykładem radykalizacji postaw wywołanej przez politykę Izraela w regionie, ale też ilustracją ewolucji, jaką ruchy o ideologii islamistycznej przeszły na drodze do niepodległości swoich krajów. Hezbollah i Hamas nie są jedynymi organizacjami w regionie, które łączą się z ekstremizmem palestyńskim lub propalestyńskim, są jednak wystarczająco reprezentatywne dla procesów, jakie zostały uruchomione wskutek zmian tożsamości kulturowej i politycznej regionu Bliskiego Wschodu.

Powstanie państwa Izrael oraz zapoczątkowana przez to walka o własną odrębność to problem w tym samym stopniu kulturowy, religijny, co polityczny. Przywołane jako motto dla tych rozważań słowa Izraela Zangwilla „Ludzie bez ziemi idący do kraju bez ludzi” nie oddają problemu, jaki stworzyła idea powrotu,

⁵¹ M. Levitt, *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm*, s. 41.

⁵² K. Izak, *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, s. 193.

⁵³ M. Levitt, *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm*, s. 42.

⁵⁴ M. Ayoub, *The Many Faces of Political Islam*, s. 117; K. Hroub, *Hamas. Political Thought and Practice*, Wahington 2000, s. 11.

⁵⁵ M. Levitt, *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm*, s. 11.

⁵⁶ K. Hroub, *Hamas: Conflating...*, s. 170–171.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 173–174.

ponieważ Palestyna nigdy nie była krajem niezaludnionym, na przestrzeni dziejów stanowiła ojczyznę wielu ludów, w tym nomadów, a następnie współczesnych Arabów. Problem prawa do ziemi palestyńskiej i debata na temat granic Izraela, choć polityczne z natury, pozostają głównymi kwestiami związanymi z identyfikacją kulturową regionu, który przeszedł transformację z chwilą podpisania Deklaracji Niepodległości w 1948 roku. Rzesze ludności palestyńskiej zamieszkującej obszar, który stał się nową ojczyzną Żydów, w okresie między 1947 i 1948 rokiem uciekło lub zostało wydalonych, zyskując status uchodźców w różnych zakątkach regionu (ok. 750 000 osób)⁵⁸. Zmienił się charakter kulturowy i narodowościowy tej ziemi, odkąd jej dotychczasowi mieszkańcy, tj. palestyńscy Arabowie, którzy ostatecznie pozostali na tych terenach, stali się mniejszością w państwie żydowskim, w niektórych przypadkach pozostając w swoich miastach i wsiach, w innych zaś zostali przesiedleni wewnątrz⁵⁹. Z drugiej strony, podczas wojny z 1948 roku wielu Żydów znalazło się w podobnej sytuacji, tj. zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów. Dopiero w okresie trzech lat po tej wojnie około 700 000 Żydów osiedliło się w Izraelu, wzdłuż granic nowego kraju i na ziemiach wcześniej zajmowanych przez Arabów⁶⁰. Projekt migracji związany z tzw. Prawem Powrotu ustanowionym w 1950 roku przez Kneset (parlament Izraela) stanowi największy jak dotąd zorganizowany, masowy ruch przesiedleńczy. Jest to także bezprecedensowa w historii najnowszej wędrówka ludów uzasadniana tradycją pochodzącą z Biblii, mająca korzenie w mitycznej umowie między człowiekiem a Bogiem. Państwo o tak wyraźnie zdefiniowanych ramach kulturowych jak Izrael, ustanowione w regionie o własnej, swoistej tożsamości, to wyzwanie dla całej lokalnej społeczności. Religie obydwu stron konfliktu to monoteizmy o wyraźnych i autorytarnych granicach, własnych wizjach uniwersum i kodeksach prawa. Polityki oparte na wyobrażeniach państwa i społeczeństwa, realizowane przez stronę arabską i żydowską także mają własny bezkompromisowy charakter, do pewnego stopnia zależny od elementów wewnętrznych (interesów państw zachodnich). Na tych podstawach należy stwierdzić, że ewolucja konfliktu w regionie, a w następstwie wyłanianie się różnego rodzaju sił (politycznych, nacjonalizmów, ruchów islamistycznych) było nieuniknioną reakcją na połączenie wielu omówionych czynników. Wśród nich fundamentalne znaczenie ma poczucie własnej tożsamości (narodowej, kulturowej) i znaczenie własnych religijnych korzeni, które należą do aspektów niezbywalnych, stąd też mogą albo trwale umacniać solidarność grupową albo przeciwnie, generować nierozwiązywalny konflikt.

⁵⁸ E. Tucker, *The Middle East in Modern World History*, s. 209.

⁵⁹ *Identity crisis: Israel and its Arab citizens*, [dostęp: 7.03.2021].

⁶⁰ E. Tucker, *The Middle East in Modern World History*, s. 209.

Bibliografia

Opracowania

- Akhtar Sh., *Islam as Political Religion. The future of an imperial faith*, London–New York 2011.
- Ayoob M., *The Many Faces of Political Islam. Religion and Politics in the Muslim World*, Ann Arbor 2011.
- Bokhari K., Senzai F., *Political Islam in the Age of Democratization*, New York 2013.
- Cleveland W.L., Bunton M., *A History of the Modern Middle East*, New York–London 2016.
- Corm G., *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, Warszawa 2003.
- Dziekan M., *Złote stolice Arabów*, Warszawa 2011.
- Esposito J.L., *Political islam and the West*, „Joint Force Quarterly”, Spring 2000.
- Halliday F., *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, Kraków 2009.
- Hroub K., *Hamas. Political Thought and Practice*, Washington 2000.
- Hroub K., *Hamas: Conflating National Liberation and Socio-Political Change*, [w:] *Political Islam. Context versus Ideology*, (ed.) K. Hroub, London 2010.
- Izak K., *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2016.
- Kepel G., *Jihad. The Trail of Political Islam*, London–New York 2016.
- Kumaraswamy P.R., *Who am I? The Identity Crisis in the Middle East*, „Middle East Review of International Affairs” 2006, vol. 10, No. 1.
- Levitt M., *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, Kraków 2008.
- Lewis B., *Muzułmański Bliski Wschód*, Gdańsk 2003.
- Moussawi I., *The Making of Lebanon’s Hizbullah*, [w:] *Political Islam. Context versus Ideology*, (ed.) K. Hroub, London 2010.
- Ożarowski R., *Hezbollah w stosunkach międzynarodowych na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2011.
- Roberts N.P., *Political Islam and the Invention of Tradition*, Washington 2015.
- Robins R.S., Post J.M., *Paranoja polityczna. Psychologia nienawiści*, Warszawa 2007.
- Roy O., *The Failure of Political Islam*, Cambridge–Massachusetts 1996.
- Tucker E., *The Middle East in Modern World History*, New York–London 2019.
- Zasuń A., *Polityczny islam. Między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Częstochowa 2018.
- Zdanowski J., *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020.

Źródła internetowe

- Deklaracja Niepodległości <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx>
- Identity crisis: Israel and its Arab citizens*, 4 marzec 2004, ICG Middle East Report N°25 <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/25-identity-crisis-israel-and-its-arab-citizens.pdf>
- Raport CBS, https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2020/2.shnatonpopulation/st02_01.pdf
- Stern Y.Z., *Religion, state, and the Jewish identity crisis in Israel*, Center for Middle East Policy at Brookings, 2017
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/03/cmep_20170331_jewish-identity-crisis.pdf

The state of Israel and the problem of cultural identification and radicalization of the attitudes in the Middle East region

Summary

The establishment of the State of Israel was a turning point in many reasons, but in particular contributed to the evolution of one of the more serious and enduring conflicts in the region. The nature and durability of this conflict concern especially political aspects and security problems that affect the Middle East and beyond. However, the cultural and religious factors that determine the mutual relations between the Arab and Jewish communities are not without significance. The author discusses the cultural and religious specificity of the region, taking into account many significant events of the mid-twentieth century that influenced it, and attempts to determine to what extent they contributed to the cultural crisis in this area. An important aim of the article is also to show the influence of the genesis of Israel on the radicalization of Arab / Muslim attitudes, based on the example of selected Islamist groups.

Keywords: Israel, Middle East, Jewish community, Muslims, Islamist movements.